

Ο θεσμός του "Πρώτου" του Αγίου Όρους

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Ο θεσμός του 'Πρώτου' του Αγίου Όρους: συμβολή στην έρευνα της ιστορικής διαμόρφωσης της αγιορειτικής αυτοδιοίκησης (άρθρο 105 Συντάγματος)

Βυζαντινή - Οθωμανική - Νεότερη Περίοδος 1

I. Εισαγωγικά

Στο πλαίσιο της εισηγήσεως που ακολουθεί, θα προσεγγίσουμε ένα από τα πλέον αμφισβητούμενα και αινιγματικά – συνάμα όμως και άκρως ενδιαφέροντα – ζητήματα της ιστορίας του αγιορειτικού δικαίου. Αφορά στη σημασία του θεσμού του Πρώτου του Αγίου Όρους και στην καθοριστική του συμβολή στην οργάνωση της αυτοδιοικήσεως του αθωνικού μοναχισμού, ιδίως κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Να διευκρινίσουμε, κατ' αρχάς, ότι με τον όρο «αγιορειτική αυτοδιοίκηση» εννοούμε το τοπικό προνομιακό καθεστώς που απονεμήθηκε στη χερσόνησο του

οντας
μορφή

γνωστόν, οι συνταγματικές διατάξεις του άρθρου αυτού αναγνωρίζουν και κατοχυρώνουν υπέρ της Μοναστικής Πολιτείας του Αγίου Όρους Άθω το προνόμιο της οργάνωσης και διοικητικής λειτουργίας των Μονών και των κεντρικών συλλογικών του οργάνων – όπως κυρίως είναι η Ιερά Κοινότητα και η Ιερά Επιστασία – μέσα σε ένα πλαίσιο ευρύτατης θεσμικής αυτοδιοικήσεως, έναντι τόσο των πολιτειακών όσο και των εκκλησιαστικών αρχών.

Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί το ιδιαίτερα γοητευτικό γεγονός ότι – πλην ελαχίστων και συγκεκριμένων εξαιρέσεων – το μοναστικό καθεστώς της Αθωνικής Πολιτείας, διατηρείται περίπου το ίδιο, ως προς τα βασικά σημεία λειτουργίας του, εδώ και 10 τουλάχιστον αιώνες. Τούτο σημαίνει, όπως υπογράμμιζε πάντοτε ο Καθηγητής μας και λαμπρός αγιορειτολόγος, αείμνηστος Χαράλαμπος Παπαστάθης, ότι η κατανόηση της ιστορικής γένεσης και διαμόρφωσης των αγιορειτικών θεσμών, συμβάλλει τα μέγιστα ακόμη και σήμερα στην ανεύρεση της ερμηνευτικής ratio των διατάξεων του άρθρου 105 του Συντάγματος.

Στη μακραίωνη λοιπόν αυτή ροή της ιστορίας, ιδιαιτέρως εξέχουσα προβάλλει η μορφή του Πρώτου του Αγίου Όρους, σημαίνοντος διοικητικού οργάνου που έδρευε στις Καρυές, την πρωτεύουσα του Άθωνα, ασκώντας κεντρικές και κρίσιμες διοικητικές, νομοθετικές, κυρίως όμως δικαστικές εξουσίες.

Ο Πρώτος ασκούσε τις αρμοδιότητές του από τον 9ο τουλάχιστον αιώνα μέχρι και τα μέσα του 17ου, συμβάλλοντας τα μέγιστα στη διαμόρφωση των αγιορειτικών θεσμών. Ωστόσο, από τα τέλη ήδη του 16ου αιώνα, οι σχετικές με τον Πρώτο ιστορικές μαρτυρίες εμφανίζονται να αραιώνουν δραματικά στις αθωνικές αρχειακές πηγές. Ως τέτοιες πηγές εννοούμε βεβαίως τη γνωστή πολύτομη κριτική έκδοση Actes del' Athos και Archives del' Athos, που επιμελήθηκαν κορυφαίοι ιστορικοί ερευνητές, μεταξύ των οποίων οι P. Lemerle και η δική μας Διονυσία Παπαχρυσάνθου.

Σήμερα ό,τι έχει απομείνει από το θεσμό εκείνο, είναι ο λεγόμενος "Πρωτεπιστάτης" του Αγίου Όρους, ένας μοναχός που ασκεί ορισμένες συμβολικού χαρακτήρα αρμοδιότητες, προεδρεύοντας στην τετραμελή Ιερά Επιστασία του Αγίου Όρους.

Και βεβαίως, ως κρίσιμα ερωτήματα προβάλλουν σήμερα τα εξής:

1. Ποιοι ήταν οι ιστορικοί λόγοι που οδήγησαν τον Πρώτο του Αγίου Όρους να απολέσει βαθμιαία τις ισχυρότατες κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο εξουσίες του, καταλήγοντας από τον 17ο αιώνα και μέχρι σήμερα σε ένα συμβολικού χαρακτήρα διοικητικό όργανο.
2. Εν όψει των ρητών επιταγών των ιερών κανόνων της Εκκλησίας, που εμφανίζονται να διακελεύουν την άμεση και πλήρη υπαγωγή των μοναχών στην εξουσία του οικείου επισκόπου, μητροπολίτη ή πατριάρχη, πώς εξηγείται το γεγονός ότι οι αγιορείτες μοναχοί, που συχνά υπεραμύνονται έναντι των άλλων της εφαρμογής των ι. κανόνων, παρέμειναν ωστόσο οι ίδιοι επί πολλούς αιώνες ουσιαστικώς ανεπίσκοποι, υπαγόμενοι μόνον στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του Πρώτου; Τον τελευταίο ας μας επιτραπεί να χαρακτηρίσουμε σαν ουσιαστικό επίσκοπο του Αγίου Όρους, λόγω της πληρότητας των σχετικών εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών που του αναγνωρίζονταν και που ο ίδιος ασκούσε με μεγάλο κύρος. Και όλα αυτά, χωρίς να έχουμε σαφείς μαρτυρίες αν είχε καν ιεροσύνη, με αυξημένη την πιθανότητα να μην ήταν σε πολλές περιπτώσεις παρά ένας ικανός και σεβάσμιος, αλλά απλός μοναχός, δηλ. ούτε καν κληρικός.

II. Απαρχή της αγιορειτικής αυτοδιοικήσεως

Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν τα πράγματα στην ιστορική τους εξέλιξη:

Ως πρώτη επίσημη κρατική αναγνώριση της αγιορειτικής αυτοδιοικήσεως πρέπει να θεωρείται το σιγίλλιο που εξέδωσε το έτος 883 ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α' ο Μακεδόνας (867-886). Με το έγγραφο αυτό, αφενός μεν παραχωρήθηκε για πρώτη φορά στους μοναχούς του Άθω διοικητική ανεξαρτησία από τις (κεντρικές ή περιφερειακές) κρατικές αρχές, αφετέρου δε αναγνωρίστηκε η κυριαρχία των μοναχών στο έδαφος της αθωνικής χερσονήσου.

Το σιγίλλιο, γνωστό ως Prôtaton 1, ορίζει κατά το ουσιώδες περιεχόμενό του:

«... τους τον ερημικόν βίον ελομένους ... εν τω του Άθωνος λεγομένω όρει ... του λοιπού αθούρους και αταράχους διαμένειν... Όθεν και εξασφαλιζόμεθα πάντας, από τε στρατηγών, βασιλικών ανθρώπων και έως εσχάτου ανθρώπου ... ίνα μη

επηρέαση τις τους αυτούς μοναχούς, αλλά μηδέ ... εισέρχεσθαι τινας...».

Διευκρινίζεται ότι, κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, η λέξη «επήρεια» ήταν συνώνυμη, μεταξύ άλλων, του κρατικού εξαναγκασμού καθώς και της οικονομικής ή φορολογικής υποχρεώσεως (Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, τόμ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1978, σ. 196-197). Είναι άλλωστε γνωστό, ότι η επιβολή φορολογίας αποτελεί τη σπουδαιότερη, ίσως, εκδήλωση - συμβολική και πραγματική- της κρατικής κυριαρχίας.

Το σιγίλλιο λοιπόν αυτό εγκαινιάζει μία σταθερή, κατά τους επόμενους αιώνες, κρατική πολιτική έναντι των αγιορειτών, μέσα από τη διπλή απαγόρευση,

- αφενός μεν στους κρατικούς υπαλλήλους να επιβάλλουν οποιοδήποτε φόρο από τους μοναχούς
- αφετέρου δε στους ιδιώτες να ενοχλούν τους αγιορείτες ή να εισέρχονται στα αθωνικά εδάφη, χωρίς άδεια των μοναχών.

Η κατοπινή ιστορία του Άθω μαρτυρεί ότι το σιγίλλιο αυτό, που εκδηλώνει τόσο πανηγυρικά και ξεκάθαρα τη βούληση για αυτοπεριορισμό της κρατικής κυριαρχίας, έγινε απολύτως σεβαστό, τουλάχιστον ως προς το σκέλος που αφορούσε τους κρατικούς υπαλλήλους.

Έχει ιδιαίτερη σημασία να υπογραμμισθεί ότι, με τα ανωτέρω επίσημα κρατικά έγγραφα, εγκαινιάζεται και στη συνέχεια καθιερώνεται η συνολική (in globo) θεώρηση της αθωνικής μοναστικής πολιτείας ως μίας αυτοτελούς και διοικητικά ανεξάρτητης οργανωτικής ενότητας ενότητας που αυτοδιοικείται εσωτερικά ή εκπροσωπείται στις εξωτερικές της σχέσεις από τους μοναχούς της και τις αρχές που οι ίδιοι ελεύθερα αναδεικνύουν, με σπουδαιότερη τέτοια αρχή τον Πρώτο του Αγίου Όρους.

Σημειώσεις:

1. Το κείμενο παρουσιάστηκε κατά τη ΙΖ' Συνάντηση της Ελληνικής Εταιρείας Ιστορίας του Δικαίου (1 Νοεμβρίου 2014, Κομοτηνή).

(συνεχίζεται)